

DANUTA PYTEL-PANDEY

Uniwersytet Wrocławski

Dyrektywne akty mowy — klasyfikacja ze względu na siłę zobowiązania do ich realizacji

W świecie pełnym różnych uwarunkowań socjalnych, kulturowych i politycznych każde społeczeństwo wytworzyło własną hierarchię społeczną, w której obrębie kontakty międzyludzkie regulowane są przez różnorodne normy, między innymi językowe. W kontekście tych reguł dla pragmatycznej analizy komunikacji językowej niezwykle istotnym zadaniem wydaje się określenie stopnia zobowiązania interlokutorów do wykonania poszczególnych dyrektywnych aktów mowy. Poziom przymusu/braku przymusu może być bowiem jednym z czynników warunkujących powodzenie w osiągnięciu zamierzeń nadawcy.

Tematem niniejszych rozważań jest w związku z tym próba spojrzenia na dyrektywne akty mowy w ogóle, a w szczególności na te realizowane w języku rosyjskim i niemieckim, pod kątem stopnia zobowiązania, obligatoryjności, konieczności wykonania danego dyrektywnego aktu mowy przez osobę/-y, do których jest on kierowany. Do klasy dyrektywnych aktów mowy zaliczymy następujące wypowiedzi: żądania, nakazy, zakazy, rozkazy, komendy, regulaminy, polecenia, przymuszenia, recepty, przepisy, propozycje, pobudzenia/zachęty do czegoś, napomnienia, zarządzenia, prośby, błagania, wskazówki, rady, przestrogi, instrukcje, ostrzeżenia¹.

¹ Por. też: D. Wunderlich, *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt am Main 1976, s. 77; G. Hindelang, *Einführung in die Sprechakttheorie*, wyd. 5, Tübingen 2010, s. 55–56; E. Komorowska, *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Szczecin-Rostock 2008, s. 27; D. Pytel-Pandey, *Dyrektywy języka rosyjskiego i niemieckiego*, „Slavica Wratislaviensia” 133, Wrocław 2005, s. 311–317; Н.И. Формановская, *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*, Москва 2007, с. 306–333.

1. Obligatoryjne i fakultatywne dyrektywne akty mowy

Jak wskazuje sama nazwa, dyrektywne akty mowy będą pobudzać, stymulować, zachęcać lub obligować, nakazywać albo wręcz bezwzględnie zmuszać adresata do wykonania jakiegoś zadania². Muszą jednak zostać spełnione pewne uwarunkowania, aby można było mówić o osiągnięciu sukcesu komunikacyjnego.

Warunkiem wstępnym do podjęcia jakiegokolwiek działania przez osobę adresata jest zaistnienie poniższych okoliczności. Odbiorca powinien:

— **zrozumieć wypowiedź nadawcy** (np. zwrócenie się do kogoś w języku, którego ta osoba nie zna, z góry skazuje na niepowodzenie realizację celu, jaki miał być osiągnięty — brak zrozumienia wypowiedzi);

— **uznać jej prawdziwość i potrzebę postępowania w o g ó l e według woli nadawcy** (np. zdanie: Mach das Licht an! Es ist dunkel!/Включи свет, в комнате темно!/Zapal światło, jest ciemno!, wypowiedziane w pomieszczeniu, w którym już palą się wszystkie światła i jest jasno, podważa jego prawdziwość i zasadność);

— **odnaleźć u s i e b i e wystarczającą gotowość do realizacji zadania, do którego nawołuje nadawca wypowiedzi** (tzn. wykazać chociaż minimalne zainteresowanie problemem, z jakim zwraca się do niego nadawca, i zaakceptować zasadność podjęcia działania mającego doprowadzić do pomyślnego zakończenia);

— **być w stanie wykonać działanie, którego domaga się nadawca** (realizacja celu nie może przekraczać możliwości adresata lub być całkowicie poza zasięgiem tych możliwości, np. żądanie, by ktoś pojechał samochodem na zakupy, jeśli ta osoba nie ma prawa jazdy i nie potrafi prowadzić samochodu, jest absurdalne).

Dopiero wówczas, kiedy te podstawowe czynniki, nazywane też warunkami wstępnymi, zostaną spełnione, można będzie mówić o sile zobowiązania nakładanego na osobę współmówcy, gdyż w przeciwnym razie nie dojdzie do jego realizacji. Stopień kategoryczności wykonania danego dyrektywnego aktu mowy — aktu mającego pobudzić adresata do podjęcia jakiegoś działania — uzależniony będzie od kilku istotnych czynników. Zaliczymy do nich:

— miejsce w hierarchii społecznej zajmowane przez nadawcę i odbiorcę, tzn. poziom wykształcenia, status zawodowy, wiek, płeć;

— układ ról, w jakim się oni względem siebie znajdują, np. podwładny–przełożony, dziecko–rodzice, uczeń–nauczyciel;

— możliwość wyciągnięcia konsekwencji przez nadawcę w wypadku odmowy wykonania danego aktu;

— rodzaj konsekwencji, jakie wyciągnie nadawca względem adresata w wypadku odmowy wykonania danego aktu, np. kara od rodziców względem dzieci,

² *Słownik wyrazów obcych* (opr. L. Wiśniakowska, Warszawa 2005, s. 223) podaje: „dyrektywa — wskazówka, zalecenie lub zarządzenie dotyczące postępowania; wytyczna <fr. *directive*>”; „dyrektywny — stanowiący dyrektywę lub oparty na dyrektywach <fr. *directif*>”.

nagana w pracy lub utrata pracy, aż do kary pozbawienia wolności, a nawet kary śmierci (w wypadku odmowy wykonania rozkazów przez żołnierzy);

— rodzaj czynności, jakie muszą zostać podjęte, aby doprowadzić do realizacji owego aktu;

— siła determinacji, z jaką działają uczestnicy aktu komunikacji.

Nadrzędne pytanie pozwalające określić, czy dany dyrektywny akt mowy ma charakter obligatoryjny dla osoby adresata, czy też nie, powinno brzmieć: czy adresat musi bezwzględnie wykonać to, z czym zwraca się do niego nadawca?

— Jeśli padnie odpowiedź TAK, to możemy mówić o obligatoryjnym dyrektywnym akcie mowy, niedającym możliwości wyboru osobie adresata, ponieważ odmowa w przyszłości niesie za sobą jakieś niedobre dla niego konsekwencje.

— Jeśli odpowiedź brzmi NIE — to jest to nieobligatoryjny dyrektywny akt mowy umożliwiający adresatowi samodzielne podjęcie decyzji o jego realizacji, ponieważ nie grożą mu niebezpieczne dla niego sankcje.

W literaturze przedmiotu na tego typu wypowiedzi funkcjonują określenia: *bindende Aufforderungen*, *nicht-bindende Aufforderungen*³; *zobowiązujące i niezobowiązujące dyrektywne akty mowy*⁴; *обязывающие и необязывающие побудительные речевые акты*⁵; *инъюнктивы и неинъюнктивы*⁶, a badacze proponują różne zakresy wypowiedzi należących do tej grupy.

Przy poszukiwaniu określeń na powyższe typy wypowiedzi, jeśli za punkt wyjścia przyjmiemy **pozycję nadawcy** (będącą miernikiem poziomu nacisku, na który może sobie pozwolić nadawca względem adresata), to zasadne wydaje się użycie terminu: **obligatoryjne i fakultatywne dyrektywne akty mowy**.

Do obligatoryjnych dyrektywnych aktów mowy zaliczymy: żądania, nakazy, zakazy, rozkazy, komendy, polecenia, regulaminy, przykazania, przymuszenia, szantaże, zarządzenia.

Wśród nich wydzielić można dwie podgrupy. W pierwszej z nich znajdują się dyrektywne akty mowy zgodne z prawem, prawnie uzasadnione, mieszczące się w ramach ogólnie przyjętych norm moralnych i akceptowanego w danym społeczeństwie zachowania się jego członków. Nadawca ma wówczas prawo do wyartykułowania danego aktu na mocy zajmowanego przez siebie urzędu, stanowiska lub miejsca w hierarchii społecznej. Grupę drugą stanowią akty, które powstaną wbrew prawu i ogólnie przyjętym zasadom postępowania, nadawca nie ma wówczas prawa do wyprodukowania ich, ale ma środki, które pozwolą mu:

— mieć odwagę na wystąpienie wobec adresata z danym dyrektywnym aktem mowy,

— spróbować wyegzekwować od adresata realizację swoich oczekiwań.

³ G. Hindelang, *op. cit.*, s. 54–66.

⁴ E. Komorowska, *op. cit.*, s. 28.

⁵ И.П. Лысакова, Т.М. Веселовская, *Прагматика побудительных речевых актов в русском языке*, Щецин-Росток 2008, s. 30.

⁶ Н.И. Формановская, *op. cit.*, s. 322.

Ze względu na groźne narzędzia do stosowania przymusu wobec osoby adresata, dyrektywne akty mowy powstałe w tych okolicznościach również muszą należeć do grupy obligatoryjnych z punktu widzenia odbiorcy. Będą to zawsze przymuszenia i szantaże. Charakterystyczną cechą tej grupy aktów mowy jest brak społecznej akceptacji dla poczynań nadawcy.

Do fakultatywnych dyrektywnych aktów mowy należeć będą: recepty, przepisy, propozycje, pobudzenia/zachęty do czegoś, prośby, błagania, wskazówki, rady, przestrogi, instrukcje, ostrzeżenia.

2. Przykłady realizacji poszczególnych obligatoryjnych i fakultatywnych dyrektywnych aktów mowy w języku polskim, rosyjskim i niemieckim

Żądania (np. rodzice do dziecka):

- Synu, idź już spać!
- Сынок, ложись уже спать!
- Sohn, geh schon schlafen!

Nakazy (np. sądowe):

- Decyzją Sądu Rejonowego nakazuje się Janowi Kowalskiemu...
- Согласно решению суда, Андрей Андреевич Новиков должен...
- Gemäß der Gerichtsverordnung soll Hans Neumann...

Zakazy (np. w przepisach ruchu drogowego):

- Zakaz parkowania!
- Стоянка запрещена!
- Parken verboten!

Rozkazy (np. w wojsku):

- Szeregowy Nowak, natychmiast masz pomóc Kowalskiemu w sprzątaniu!
- Рядовой Кузнецов, немедленно помочь Смирнову делать порядок!
- Soldat Schmidt, sofort Müller beim Aufräumen helfen!

Komendy (np. w wojsku):

- Вачнось! Naprzód marsz!
- Смирно! Шагом марш!
- Stillgestanden! Vorwärts — Marsch!

Polecenia (np. szef do sekretarki):

- Pani Ewo, proszę przygotować wszystkie dokumenty na jutro.
- Анна Сергеевна, подготовьте все документы на завтра.
- Frau Kohl, morgen sollen die Dokumente fertig sein.

Regulaminy (jako zbiory nakazów, zakazów, obowiązków i zarządzeń, np. korzystania z zasobów biblioteki, dotyczące zachowania się uczniów w szkole, porządku domowego w lokalach mieszkaniowych itd.):

Regulamin Udostępniania Zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu
Użytkowników czytelnicy obowiązują:

- 1) pozostawienie w szatni wierzchnich okryć, teczek, toreb, torebek, plecaków itp.,
- 2) wpisanie się czytelnicy do księgi odwiedzin oraz pozostawienie u dyżurnego bibliotekarza dokumentu uprawniającego do korzystania z czytelnicy,
- 3) zachowanie ciszy oraz zakaz spożywania posiłków i napojów oraz palenia tytoniu,
- 4) uzyskanie zgody dyżurnego bibliotekarza na korzystanie z prywatnego sprzętu elektronicznego,
- 5) zakaz kopiowania zbiorów przy użyciu prywatnych urządzeń elektronicznych,
- 6) zakaz używania telefonów komórkowych⁷.

Правила пользования Библиотекой Российской Академии наук

Пользователям не разрешается:

Передавать другому лицу документы, полученные для пользования из фондов БАН.

Передавать другим лицам свой читательский билет, контрольный листок.

Получать при входе в Библиотеку более одного контрольного листка.

Выносить из БАН произведения печати и иные документы, принадлежащие БАН. Документы, принадлежащие БАН и обнаруженные у читателя при выходе, изымаются сотрудником вневедомственной охраны и вместе с билетом и письменным рапортом передаются в дирекцию.

Выносить из читальных залов в буфет, туалеты, курительную комнату библиотечные документы.

Правила введены в действие с 1 января 2005 г.⁸

Benutzungsordnung der Universitätsbibliothek Leipzig
vom 15. September 1999

Verhalten in der Bibliothek:

1) Der Benutzer hat sich so zu verhalten, dass der Bibliotheksbetrieb nicht behindert wird, Benutzer bei ihrer Arbeit nicht beeinträchtigt und Werke, Kataloge, Einrichtungen und Geräte nicht beschädigt werden.

2) Essen, Trinken und Rauchen sind nur in den dafür vorgesehenen Räumen gestattet. Das Mitbringen von Tieren ist nicht gestattet.

⁷ Źródło: www.bu.uni.wroc.pl.

⁸ Źródło: www.rasl.ru.

3) Überbekleidung, Schirme, Taschen und andere größere Gegenstände sind an den dafür vorgesehenen Stellen unterzubringen.

Schränke und Taschenboxen dürfen nur während des Aufenthaltes in der Bibliothek benutzt werden. Sie sind beim Verlassen der Bibliothek zu räumen. Zuwiderhandlungen gelten als Missbrauch.

4) Ist aus Gründen des Missbrauchs ein Öffnen der Schränke oder Taschenboxen durch Bibliothekspersonal erforderlich, ist vom Verursacher eine Gebühr gemäß der Gebühren- und Entgeltordnung zu entrichten.

5) Der Verlust eines Schlüssels ist der Bibliothek unverzüglich anzuzeigen. Der Verlierer hat Schadensersatz gemäß Gebühren- und Entgeltordnung zu leisten. Wird die Anforderung eines Schlüsseldienstes erforderlich, sind die Kosten vom Verursacher in voller Höhe zu tragen.

6) Der Benutzer ist verpflichtet, den Anordnungen des Bibliothekspersonals zu folgen⁹.

Przykazania (np. Dekalog):

— „Czcij ojca i matkę swoją, abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, da tobie.

Nie będziesz zabijał,

Nie będziesz cudzołożył,

Nie będziesz kradł” (Wj 20, 12–15).

— „Почитай отца твоего и мать твою, чтобы продлились дни твои на земле, которую Господь, Бог твой, даёт тебе,

Не убивай,

Не прелюбодействуй,

Не кради” (Исх 20, 12–15).

— „Ehre deinen Vater und deine Mutter, Damit du lange lebst in dem Land, das dir Herr, dein Gott gibt.

Du sollst nicht morden.

Du sollst nicht die Ehe brechen.

Du sollst nicht stehlen” (Ex 20, 12–15).

Przymuszenia (żądania połączone z groźbą sankcji mieszczące się w granicach prawa):

— Jeśli nie podpisze Pan tych dokumentów, zwolnię Pana!

— Если вы не подпишите эти документы, я вас завтра уволю!

— Falls Sie diese Dokumente nicht unterschreiben, verlieren Sie diese Arbeit!

Szantaże (nielegalne żądania połączone z groźbą o charakterze kryminalnym):

— Jeśli do jutra nie dostarczysz mi 10 000 \$, zabiję cię!

— Если до завтра я не получу 10 000 \$, убью тебя!

— Wenn du mir nicht bis morgen 10 000 \$ überbringst, bringe ich dich um!

⁹ Źródło: www.ub.uni-leipzig.de.

Zarządzenia (np. administratorów lokali mieszkaniowych, instytucji użyteczności publicznej, zarządów firm, organów władzy itd.):

Zarządzenie nr 28/2007

Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 1 marca 2007
wprowadzające Regulamin organizacyjny systemu biblioteczno-informacyjnego
Uniwersytetu Wrocławskiego

Na podstawie art. 66 ust. 2 ustawy z 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. Nr 164, poz. 1365, z późniejszymi zmianami), § 58 ust. 6 Statutu Uniwersytetu Wrocławskiego oraz ustawy z dnia 27 czerwca 1997 o bibliotekach (Dz.U. Nr 85, poz. 539, z późniejszymi zmianami) zarządza się co następuje:

§1. Wprowadza się Regulamin organizacyjny systemu biblioteczno-informacyjnego Uniwersytetu Wrocławskiego stanowiący załącznik do niniejszego zarządzenia.

§2. Nadzór nad wykonaniem niniejszego zarządzenia powierza się Prorektorowi do spraw Ogólnych.

§3. Traci moc zarządzenie Nr 41/94 Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego z dnia 3 czerwca 1994 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu organizacyjnego systemu biblioteczno-informacyjnego Uniwersytetu Wrocławskiego.

§4. Zarządzenie wchodzi w życie z dniem podpisania¹⁰.

ОАЗ. Зенит
Распоряжение

№ 45 01.05.2008

Москва

О проведении ремонтных работ

В связи с аварийным состоянием грузоподъёмного лифта в главном корпусе
ОБЯЗЫВАЮ

Провести ремонтные работы в главном корпусе.

Ответственный — начальник ремонтно-технической службы Каримов Р.Г.

Срок исполнения 12.06.08.

Заместитель Генерального директора

Сидоров Иван Григорьевич¹¹

¹⁰ Źródło: www.bu.uni.wroc.pl.

¹¹ Źródło: www.vse-blanki.ru.

Pomplex A.G.
Forschungs- und Projektbüro

Betriebliche Anweisung Nr. F/14/97 des Vorstands des Forschungs- und Projektbüros POMPEX A.G. vom 12.10.1997

Im Zusammenhang mit der Notwendigkeit, Veränderungen im Stellenplan einzuführen, ordne ich folgendes an:

1. Einführung des aktualisierten Organisationsplans der POMPEX A.G. vom 1.11.1997, der Anlage zu dieser Anweisung ist.
2. Die Leiter der einzelnen Organisationseinheiten der POMPEX A.G. verpflichte ich, die untergeordneten Mitarbeiter mit dem neuen Organisationsplan bekannt zu machen.
3. Die Anlagen Nr. 4,5,5,6 und 7 zur Anweisung F/1/95 sind außer Kraft gesetzt.

Diese Anweisung tritt am Tage der Unterzeichnung in Kraft¹².

Recepty (recepty medyczne — akty łączące w sobie cechy rady, polecenia, wskazówki):

- Lekarstwo zażywać rano i wieczorem.
- Лекарство принимать после завтрака.
- Medikament dreimal täglich einnehmen.

Przepisy (np. kulinarne):

- Cebulę obrać, drobno pokroić i zrumienić na tłuszczu na jasnozłoty kolor.
- Лук очистить, мелко нарезать и обжарить до золотистого цвета.
- Zwiebel schälen, hacken, in Fett anbraten.

Propozycje (np. wykonania czegoś):

- Jeśli masz ochotę, odwiedź mnie w piątek.
- Если хочешь, посети меня в пятницу.
- Wenn du willst, komm zu mir am Freitag.

Pobudzenia/zachęty (np. wspólnego podjęcia jakiegoś działania):

- Chodź, pójdziemy razem do kina.
- Chętnie.

¹² Przykład zaczerpnięto z: U. Engel *et al.*, *Deutsch-polnische kontrastive Grammatik*, t. 1, Heidelberg 1999, s. 173.

- Давай, пойдём вместе в кино.
- Охотно.

- Komm, wir gehen zusammen ins Kino.
- Gerne.

Prośby (np. o pomoc):

- Pomóż mi, proszę, rozwiązać to zadanie z matematyki.
- Помогите мне, пожалуйста, решить эту задачу по математике.
- Hilf mir, bitte, diese Mathematikaufgabe zu lösen.

Włagania (np. bliskiej osoby o bezpieczne postępowanie):

- Włagam cię, bądź ostrożny!
- Умоляю тебя быть осторожным!
- Ich flehe dich an, sei vorsichtig!

Wskazówki (np. dotyczące bezpiecznego montażu oświetlenia):

- Uwaga! Przed przystąpieniem do prac montażowych należy uważnie przeczytać wskazówki dotyczące bezpieczeństwa!
- Внимание! До начала монтажных работ внимательно прочтите эти указания по технике безопасности!
- Achtung! Vor Beginn der Montagearbeiten lesen Sie bitte aufmerksam die Sicherheitshinweise!

Rady (np. udzielane przez starszych młodszym):

- Radzę ci, odpocznij trochę, pracujesz zbyt dużo.
- Советую тебе отдохнуть немножко, ты слишком много работаешь.
- Ich empfehle dir, dich zu erholen, du arbeitest zu viel.

Przestrogi (np. dawane dzieciom przez rodziców):

- Jeśli to zrobisz, możesz wszystko stracić.
- Если ты это сделаешь, можешь всё потерять.
- Wenn du das machst, kannst du alles verlieren.

Instrukcje (np. urządzeń elektrycznych):

- W celu uruchomienia kosiarki należy najpierw nacisnąć przycisk (2), a następnie przyciągnąć dźwignię wyłącznika (1).
- Для запуска двигателя нажмите предохранительную кнопку (2) и потяните рычаг выключателя (1).
- Den Motor durch Anziehen des Schalthebels (1) nach dem Drücken des Verriegelungsknopfes (2) anlassen.

Ostrzeżenia (np. związanie z bezpieczną eksploatacją urządzeń elektrycznych):

- Ostrzeżenie! Niebezpieczne napięcie!
- Внимание! Опасное напряжение!
- Warnung! Stromschlaggefahr!

Reasumując, można stwierdzić, że dyrektywne akty mowy fakultatywne i obligatoryjne tworzą szeroki wachlarz możliwości oddziaływania na adresata. Dotyczy to zarówno sytuacji komunikacyjnych o charakterze oficjalnym, jak i nieoficjalnym, legalnych oraz niezgodnych z obowiązującymi normami prawa.

Każdy z przedstawionych tu dyrektywnych aktów mowy zasługuje na szczegółową analizę, ale wykracza ona poza ramy niniejszych rozważań.

Directive speech acts — classification based on the strength of obligation implementation

Summary

The intention of this article is to present the classification of directive speech acts. The basis of this classification is the strength of recipient's obligation to implement them. For this reason, two classes of directives speech acts were separated: mandatory and optional. In addition, examples were given of their implementation in Polish, Russian and German languages.

Key words: mandatory directive speech act, optional directive speech act.